

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica VI (2014)

Ilona Żeber-Dzikowska

Elżbieta Buchcic

Nauczyciel – wyzwania, nowy profil kwalifikacji zawodowych

*Uczniowie powinni być kształceni nie dla teraźniejszości,
lecz dla lepszej przyszłości kondycji gatunku ludzkiego,
to jest dla idei ludzkości.*

Immanuel Kant

Streszczenie

Warto podjąć próbę zmierzenia się z rzeczywistością w kontekście realiów przyjętych norm etycznych i ekologicznych biorąc pod uwagę wyposażenie nauczyciela w nowy profil kwalifikacji zawodowych. Obecne wyzwania, które zostają skutecznie wdrażane w edukację, budzą obawy przed potencjalnym zagrożeniem, ale też wyzwają pewne nadzieje. Daje się zaobserwować, że ówczesna praca pedagogiczna instrumentalizuje często młodego człowieka, stawiającego pierwsze kroki w roli nauczyciela–przedmiotowca, wychowawcy, do osiągnięcia konkretnych celów politycznych, ekonomicznych oraz pełnienia specjalnych wytyczonych zadań.

Słowa kluczowe: edukacja; etyczny; kwalifikacje zawodowe; nauczyciel; profil; wyzwania

Teacher – new challenges, new professional profile

Abstract

It is worth a while to consider the reality of being a teacher in light of accepted ethical and ecological standards, while taking into account new professional qualifications of a teacher. The current challenges that are becoming a vital part of education are at the same time worrisome and a source of hope. It can be observed that the previous pedagogical work often instrumentalizes a young person, who begins his work as a teacher, so as to achieve political and economic objectives, and to perform specific fixed tasks.

Key words: education; ethical; professional qualifications; teacher; profile; challenges

Wstęp

Współczesny rynek pracy wymaga nie tylko sprecyzowanych wiadomości i umiejętności. Obecnie pożądaną kompetencją dotyczą ogólną wiedzę o świecie oraz umiejętność poruszania się w nim. Proces globalizacji powoduje, że od pracowników wymaga się nie tylko kwalifikacji z danej dziedziny. Współczesny pracownik powinien posiadać kompetencje, które umożliwią mu sprawne i samodzielne doskonalenie samego siebie. Wiele z przytoczonych kluczowych kompetencji jest wzajemnie ze

sobą powiązanych. Posiadanie jednych kwalifikacji pozwala na kształtowanie i rozwój innych. Proces nauczania–uczenia, tak ważny w dzisiejszym świecie, umożliwiałaby nabywanie kompetencji kluczowych, związanych z umiejętnościami językowymi, matematycznymi czy informatycznymi. Współcześnie istnieje zapotrzebowanie na pracowników, którzy są świadomi, że ich proces edukacyjny się nie zakończył. Którzy są otwarci na idee uczenia się przez całe życie i wiedzą, że wiadomości i umiejętności należy na bieżąco aktualizować.

Nauczyciel – nowe wyzwania

Dzisiejsze czasy charakteryzuje mobilność zawodowa, dostępność środków masowego przekazu, szybki postęp techniczny, stopniowo postępująca integracja kształcenia formalnego i nieformalnego, szkolnego i pozaszkolnego. Eksplozja informacji z jednej strony wywołuje wzrost aspiracji edukacyjnych młodzieży i osób dorosłych, a z drugiej obniża motywację do nauki, co wynika z wypowiedzi uczniów, nauczycieli oraz rodziców. Występujące trudności związane z utrzymaniem równowagi ekonomicznej, samo pojęcie i rola nauczyciela ulegają sukcesywnej zmianie.

Należy podkreślić istotę tzw. pozaedukacyjnych przyczyn ewolucji pełnionych przez nauczycieli funkcji i wykonywanych zadań. Są to m.in. niekontrolowane i lawinowe zwiększanie liczby informacji, wymagające od nauczycieli logicznej selekcji, przetwarzania i korzystania z narastającej wiedzy, a także kształtowania tych umiejętności wśród swoich uczniów; zwiększona mobilność zawodowa; ogromny wzrost znaczenia nauki w życiu społecznym; rozwój środków masowego przekazu, który wpływa na treści oraz metody pracy szkół (Zalewska-Bujak, 2010).

Rozważania na temat roli i zadań współczesnego pedagoga podejmowało dotychczas wielu badaczy. J.W. Dawid (2002) skupił się na osobowości nauczyciela. Ustalił on pewne cechy warunkujące skuteczność dydaktyczną, a mianowicie: poczucie odpowiedzialności i obowiązkowości, dążenie do doskonałości, prawość i odwaga oraz tzw. miłość dusz ludzkich. S. Szuman (1962, za Okoń 1962) natomiast doszukiwał się osiągnięcia sukcesów wychowawczych w bogactwie osobowości nauczyciela, dojrzałości charakteru oraz pewnych instrumentalnych zdolnościach wpływających na podopiecznych.

Model stworzony przez wskazanych wyżej badaczy to wzór osobowości zawodowej nauczyciela–wychowawcy, kształtującego osobowość wychowanka. Model ten rozwija się, ewoluuje w kierunku doradcy młodzieży, przewodnika po świecie informacji naukowych i wartości kultury, a także organizatora procesu uczenia się (Sarud, 2002).

W literaturze pedagogicznej oraz w innych opracowaniach z tej dziedziny można zauważyć, że współcześni pedagodzy poddawani są szerokiej krytyce, dotyczącej różnych aspektów ich pracy, a przede wszystkim wykonywania jej w warunkach szerokich przeobrażeń oświatowych i pozaedukacyjnych.

A. Nałaskowski (1993) uważa, że obecnie środowisko nauczycielskie ulega regresowi, który związany jest z utratą tradycyjnie prezentowanych kompetencji.

Autor stwierdza również, że ta grupa społeczna jest środowiskiem wrogo reagującym na obojętnie jaką krytykę merytoryczną. Również Cz. Banach (2011) krytycznie ocenił współczesnych nauczycieli, mówiąc o nich, że są zrutynowani i mało podatni na zmiany oraz nowości.

Zasadne jest postawienie pytania: Czy nauczyciele sprostają pewnym wyzwaniom, określonym rolem i funkcjom do spełnienia w dobie XXI wieku? Przecież tych zadań jest już wiele i będzie coraz więcej.

Konsekwencją współczesnych czasów, niosących ze sobą sporo zmian, są między innymi tworzone modele przyszłego nauczyciela. Jednym z nich jest jego trójwymiarowa formuła – zakłada ona:

- perfekcjonizm przedmiotowo-dydaktyczny oraz gruntowne wykształcenie;
- pełne zdobycie umiejętności wychowawczo-opiekuńczych;
- czynne opanowanie przynajmniej jednego języka zachodniego.

Obecna praca nauczyciela powinna nawiązywać do rzeczywistych realiów życia społecznego. Jej specyfika oraz role odgrywane przez nauczycieli są zależne od pozycji jaką zajmują oni w różnych systemach społecznych. I tak:

- w społeczeństwie globalnym nauczyciel pełni funkcję wzoru osobowego;
- w społecznym systemie upowszechniania nauki – odgrywa rolę pedagoga, który świadomie i czynnie kształtuje osobowość młodego pokolenia zgodnie z wyznaczonym programem;
- w systemie oświatowym – przyjmuje rolę reprezentanta szkoły jako instytucji społecznej;
- w grupie profesjonalnej nauczycieli – odgrywa rolę przedmiotowego eksperta;
- w szkole jako zakładzie pracy – pełni rolę pracownika pełniącego funkcje zależnie od pozycji, stanowiska czy stażu pracy (Zalewska-Bujak, 2010).

I. Żeber-Dzikowska (2013a) podkreśla, że zawód nauczyciela powinien się stać ofertą duchowo-intelektualną.

Zawód ten wymaga określonych wiadomości, umiejętności, czyli rzetelnej wiedzy, a jego wykonywanie jest podstawą prestiżu i pozycji społeczno-zawodowej w aspekcie norm etycznych. I. Żeber-Dzikowska (2013b) nawiązuje do aktualnych uzyskanych wyników z przeprowadzonych badań stwierdzając, że w opinii społecznej współczesny nauczyciel powinien przede wszystkim cechować się: kompetentną fachowością (wiadomościami i umiejętnościami czyli wiedzą – jej umiejętnym przekazywaniem), komunikatywnością, sprawiedliwością oraz refleksyjnością. W dzisiejszych czasach nauczyciel musi być kimś więcej niż tylko osobą przekazującą wiedzę. Jego rola jest bardziej złożona niż w poprzednich stuleciach. Współczesny nauczyciel przedmiotowy, wychowawca, powinien być przyjacielem wzbudzającym zaufanie, badaczem młodych wrażliwych dusz podążającym za przemianami społeczno-politycznymi oraz edukacyjnymi. Nieustannie podnoszącym swój poziom wiedzy profesjonalistą i ekspertem w swoim zawodzie oraz twórcą, inicjatorem i projektantem innowacji pedagogicznych.

We wprowadzonej w 1999 roku reformie postulowano, aby nauczyciel posiadał wykształcenie akademickie, umiejętność innowacyjnego uczenia się, zdolność

do kształtowania tej umiejętności u swoich uczniów, aby sprawował oprócz funkcji kształceniowej również opiekuńczą, ustawicznie doskonalił umiejętności zawodowe oraz posiadał zamiłowanie do swojej pracy (Zalewska-Bujak, 2010). Można się zastanawiać, czy te wszystkie postulaty zostały zrealizowane w aspekcie zawodo-wo-nauczycielskim? Czy dały konkretne efekty nowych wyzwań, kompetencji oraz kwalifikacji?

Cz. Banach (1995) wyodrębnia dziesięć najbardziej pożądanых cech, właściwości nauczyciela:

1. Otwartość i umiejętność kontaktu z młodzieżą, empatia;
2. Kompetencje merytoryczne i metodyczne;
3. Poszanowanie godności ludzkiej, podmiotowości;
4. Sprawiedliwość i obiektywizm w ocenianiu uczniów za ich pracę, wyniki i postawy;
5. Dialogowość, negocjacyjność, demokratyczny styl kierowania grupą;
6. Wymagalność, konsekwencja w postępowaniu;
7. Kultura ogólna i pedagogiczna;
8. Tolerancja;
9. Umiejętność planowania i organizowania pracy własnej i zbiorowej; umiejętność samokształcenia i doskonalenia swojego warsztatu pracy;
10. Poczucie humoru.

Nowy profil kwalifikacji zawodowych nauczycieli

Wypowiadając się o kwalifikacjach zawodowych, ma się na myśli pewne cechy profesjonalne człowieka, łączące się z wyuczonym i praktykowanym zawodem. Mówiąc zaś o kwalifikacjach nauczycielskich, myśli się o pewnym zbiorze wiedzy i umiejętności, niezbędnych do wykonywania tego zawodu (Zalewska-Bujak, 2010).

Kluczową rolę w wychowaniu i nauczaniu pełni nauczyciel. To głównie od niego zależy jaki będzie kontakt dziecka, dorastającego młodego człowieka – gimnazjalisty lub licealisty ze szkołą. W dużej mierze także stosunek i chęci do nauki spowodowane są odpowiednim działaniem i podejściem nauczyciela do swojej pracy.

Nauczanie powinno być jednym z najbardziej satysfakcjonujących i ekscytujących zawodów, jak zauważa psycholog T. Gordon (2002). Jednak należałoby zadać pytanie: czy jest to realne w obecnej rzeczywistości?

T. Gordon (2002) stwierdza, że nauczanie określane jest również jako kierowanie przez nauczyciela procesem uczenia się, które jest jednak określeniem niepełnym i nieprecyzyjnym, ze względu na pominięcie wielu istotnych cech. Między innymi mowa tu o wymianie informacji między nauczycielem i innymi źródłami a uczniem, umożliwiającej opanowanie wiedzy naukowej, czy to przez jej przyswojenie w gotowej postaci, czy przez samodzielne rozwiązywanie zagadnień.

W. Okoń (1996) wyróżnia następujące formy nauczania:

- nauczanie całościowe, zwane również nauczaniem globalnym lub łącznym,
- nauczanie początkowe, czyli elementarne,

- nauczanie podające,
- nauczanie problemowe,
- nauczanie programowe,
- nauczanie przedmiotowe,
- nauczanie wielopoziomowe.

Ponadto W. Okoń (1996) podkreśla, że drugą, równie ważną rolą pełnioną przez nauczyciela w szkole jest wychowanie, czyli świadome organizowanie działalności opartej na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowankiem oraz wychowawcą.

Celem tego procesu jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości podopiecznego, które obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętności oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, polegającą na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia.

Proces i wyniki wychowania kształtują się pod wpływem:

1. świadomego i celowego oddziaływania odpowiedzialnych za wychowanie osób i instytucji (m.in. rodziców, nauczycieli, szkoły, organizacji społeczno-politycznych i kulturalnych);
2. systemu wychowania równoległego, a zwłaszcza odpowiednio zorganizowanej działalności środków masowego oddziaływania;
3. wysiłków jednostki nad kształtowaniem własnej osobowości (Okoń, 1996).

W. Okoń (1996) uzmysławia, że do podstawowych składników wychowania zalicza się:

- wychowanie umysłowe,
- wychowanie moralne,
- wychowanie religijne,
- wychowanie obywatelskie, czyli społeczne,
- wychowanie estetyczne,
- wychowanie fizyczne,
- kształcenie politechniczne;

W publikacji pt. *Proces dydaktyczno-wychowawczy w edukacji biologicznej. Kompendium – nauczyciel na starcie* autorstwa I. Żeber-Dzikowskiej i E. Buchcic można zapoznać się z opinią, że nauczyciel to osoba, która uczy innych przekazując konkretną wiedzę (wiadomości, umiejętności), bądź naucza kogoś jak ma żyć oraz kształtuje postawy i wskazuje jak ma się uczyć. Autorki podkreślają, że to pierwsze znaczenie uległo pod wpływem nowych wdrażanych reform edukacyjnych oraz tendencji pedagogicznych znacznej ewolucji, przybliżając się coraz bardziej do znaczenia drugiego.

Współczesny nauczyciel powinien stać się więc tym, kto kształci, wychowuje i rozwija znajdujących się pod jego opieką uczniów (dzieci, młodzież, dorosłych). Powodzenie tej pracy zależy od uczniów, od programu edukacji (tj. kształcenia i wychowania) oraz od jej zewnętrznych warunków, lecz przede wszystkim od samego nauczyciela.

Ta ostatnia zależność jest uwarunkowana dwojako, wiąże się mianowicie z osobą nauczyciela i z jego kwalifikacjami. Od nauczyciela zależy powodzenie w jego pracy w tym znaczeniu, że jako swoisty model, stale obserwowany przez uczniów, staje się dla nich wzorem lub antywzorem postępowania. Pożądanym wzorem postępowania staje się zwłaszcza wtedy, gdy nie uważając się za nauczyciela doskonałego, stale pracuje nad sobą jako człowiekiem, jako specjalistą i jako pedagogiem, gdy usiłuje kierować się w swym życiu ideałami prawdy, dobra i piękna, gdy rozumie i lubi swoich wychowanków, gdy respektuje ich podmiotowość oraz usiłuje jak najlepiej przygotować ich do życia (Okoń, 1996).

Z badań przeprowadzonych wśród nauczycieli i studentów przez I. Żeber-Dzikowską i E. Buchcic (2014) wynika, że nauczyciel to nie tylko wyuczony i wykonywany zawód, lecz także pewien rodzaj powołania do pracy z młodymi ludźmi, który wykonuje osoba kierująca się w swoim postępowaniu nie tylko zdobytą wiedzą, ale też empatią i odpowiednim, indywidualnym podejściem do dzieci.

Odwolując się do stwierdzenia W. Okonia (1996) można utwierdzić się w przekonaniu, że w nie mniejszym stopniu powodzenie pracy nauczyciela zależy od kwalifikacji praktycznych. Sprowadzają się one do tego, czy rozumiejąc cele wychowania i kształcenia, potrafi on stosować takie metody i środki oraz zapewnić warunki, jakie umożliwiają osiąganie zamierzonych zmian w wychowankach, jakie wyzwala ją ich wielostronną aktywność:

- poznawczą,
- emocjonalną,
- praktyczną

i jakie aktywności sprzyjają ich partnerskiej współpracy z nim samym. Obydwa czynniki pozostają we wzajemnej zależności. Pierwszy, zbyt mało doceniany dotąd w zakładach kształcenia nauczycieli, polega na kształtowaniu u kandydatów na nauczycieli świadomości własnej roli, na samopoznaniu, drugi na kształtowaniu kompetencji nauczycielskich tej roli podporządkowanych.

R. Kwaśnica (1994) wymienia następujące kompetencje potrzebne nauczycielowi: kompetencje praktyczno-moralne (interpretacyjne, moralne, komunikacyjne) oraz kompetencje techniczne (metodyczne, realizacyjne). W odniesieniu do przygotowania zawodowego nauczycieli autor stwierdza, że kompetencje praktyczno-moralne zajmują w powołaniu nauczycielskim pozycję naczelną, są priorytetowe w stosunku do kompetencji technicznych. Te zaś mają w powołaniu nauczyciela ograniczony zasięg zastosowania, ponieważ wpisują się tylko w jedną sferę czynności, tj. w projektowanie i organizowanie przekazu wiedzy przedmiotowej.

W literaturze pedagogicznej, m.in. w publikacji pt. *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej* autorstwa W. Strykowskiego, J. Strykowskiej i J. Pielachowskiego (2003), można spotkać również inne definicje kompetencji:

- zdolność oraz gotowość do realizowania zadań na wyznaczonym poziomie;
- wyuczona, nabyta umiejętność robienia rzeczy dobrze, sprawność przydatna do radzenia sobie z problemami;

- charakterystyczna, indywidualna właściwość, która wyraża się w demonstrowaniu na określonym przez społeczne standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania, jak również w przyjmowaniu na siebie odpowiedzialności za nie.

Zdaniem W. Strykowskiego (2005) wyróżnia się trzy grupy kompetencji nauczycieli:

- kompetencje merytoryczne, dotyczące zagadnień nauczanego przedmiotu – nauczyciel jest ekspertem i doradcą przedmiotowym;
- kompetencje dydaktyczno-metodyczne, które dotyczą warsztatu nauczyciela i ucznia, a więc metod i technik nauczania i uczenia się, głównie aktywizujących, projektowych i pracy grupowej – nauczyciel jest doradcą dydaktycznym;
- kompetencje wychowawcze, dotyczące różnorodnych sposobów oddziaływania na uczniów, należą do nich m.in. umiejętności komunikacyjne, nawiązywanie kontaktów itp. – nauczyciel jest doradcą wychowawczym i życiowym.

Inne rodzaje kompetencji nauczycielskich przedstawia K. Denek (2000):

- kompetencje prakseologiczne, wyrażające się skutecznością w organizowaniu, planowaniu, kontroli i ocenie procesów edukacyjnych;
- kompetencje komunikacyjne, które dotyczą skuteczności zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych;
- kompetencje współdziałania, manifestują się skutecznością zachowań prospołecznych oraz sprawnością działań integracyjnych nauczyciela;
- kompetencje kreatywne, objawiają się innowacyjnością i niestandardowością działań;
- kompetencje informatyczne, bardzo ważne w dzisiejszych czasach, uwidaczniają się w sprawnym i efektywnym korzystaniu z nowoczesnych źródeł informacji;
- kompetencje moralne, wyrażają się w zdolności do głębokiej refleksji moralnej oraz w znajomości własnych powinności etycznych wobec przedmiotów wychowania.

W związku z dynamiką procesów edukacyjnych profesjonalną kompetencją nauczyciela jest przede wszystkim kategoria zmiany. Oznacza ona otwartość na podmiotowość i twórczy rozwój ucznia, na nowości oraz innowacje, radzenie sobie ze stresem w czasie wykonywania zawodu, jak również kreatywne podejście do napięć i konfliktów w grupie szkolnej oraz ich rozstrzygnięcie. Otwartość na zmianę to spolegliwość i rozważna tolerancja, rozumienie zmieniającego się świata i swego miejsca w nim (Zalewska-Bujak, 2010).

W zakresie kompetencji mieści się także funkcja wychowawcy klasy, a jest nim: nauczyciel odpowiedzialny za koordynację i prowadzenie pracy wychowawczej w powierzonej mu klasie (Okoń, 1984).

Do jego zadań należy:

- poznanie wszystkich uczniów w klasie, ich warunków domowych,
- czuwanie nad zachowaniem, postawami społeczno-moralnymi, kulturą i zdrowiem uczniów,
- kształcenie pozytywnego stosunku do nauki,
- organizacja pomocy i opieki w przypadkach indywidualnych (Okoń, 1984).

Na całokształt osobowości zawodowej nauczyciela „szkoły jutra” składają się głównie jego walory umysłowe i moralne, umiejętności merytoryczne i pedagogiczne, kultura pracy oraz osiągnięte wyniki dydaktyczno-wychowawczo-opiekuńcze. Analizując walory intelektualne i umiejętności merytoryczne należy wymienić: nieprzeciętny poziom inteligencji, rozwinięte zdolności poznawcze takie jak pamięć, uwaga, wyobraźnia oraz intuicja, a w szczególności umiejętności logicznego, krytycznego i twórczego myślenia; umiejętność samodzielnego uczenia się; obszerna wiedza ogólna; rozległe zainteresowania nauczaną dziedziną oraz bardzo dobrze opanowane umiejętności i sprawności związane z wiedzą merytoryczną. Omawiając kompetencje pedagogiczne trzeba wyszczególnić: duży zasób wiedzy pedagogicznej; znajomość systemu wartości ideowo-wychowawczych, procesu edukacyjnego oraz metodyki pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej; wiedzę psychologiczną i socjologiczną odnośnie prawidłowego i harmonijnego rozwoju psychofizycznego i społecznego, umiejętność komunikowania się (tj. prowadzenie dialogu, dyskusji, rozmowy, wyznaczania zadań, doradzania, przekonywania, negocjacji); oraz umiejętność posługiwania się różnorodnymi środkami dydaktycznymi (elektroniczne urządzenia multimedialne) (Zalewska-Bujak, 2010).

Każdy zawód posiada inną specyfikę, zatem również z zawodem nauczyciela związany jest sprecyzowany krąg wartości, postaw i czynności przypisanych same-mu powołaniu nauczyciela. H. Muszyński (1974) pisał: „potrzebny jest nam dziś nauczyciel przewodnik i opiekun w pracy i działaniu każdego ucznia, organizator życia i działania zbiorowego uczniów, człowiek o dyspozycjach czyniących go zdolnym do autentycznej współpracy z uczniami w atmosferze prawdziwej życzliwości i twórczości, a zarazem wyposażony w umiejętności kierowania nimi”.

Warto zwrócić uwagę na słowa wypowiedziane w 1974 roku przez H. Muszyńskiego – „[...] potrzebny jest nam dziś nauczyciel [...]”. Zapewne to nie było proroctwo, ale pogląd, który jest nadal aktualny w XXI wieku.

Jedną z kluczowych ról, jaką pełni nauczyciel w szkole jest nauczanie. Według T. Gordona, uczenie jest zajęciem powszechnym – robi to każdy. Rodzice uczą swe dzieci, pracodawcy swych pracowników, trenerzy zawodników, żony mężów (lub odwrotnie) i oczywiście zawodowi nauczyciele uczą swych uczniów (Gordon, 2002).

Poprzez proces nauczania określa się planową i systematyczną pracę nauczyciela z uczniami, mającą na celu wywołanie pożądaných trwałych zmian w ich postępowaniu, dyspozycjach i całej osobowości, a pod wpływem uczenia się i opanowywania wiedzy, przeżywania wartości i działań praktycznych (Okoń, 1996).

Warto również pamiętać w procesie dydaktyczno-wychowawczym o przekazywaniu wiedzy, że człowiek jest nierozzerwalnie związany z przyrodą i wszelka jego działalność ma odzwierciedlenie w otaczającym nas środowisku. Dlatego tak ważną rzeczą jest uświadamianie społeczeństwa w zakresie możliwości i sposobów jak najmniej szkodliwego funkcjonowania i korzystania z dobrodziejstw natury. Taka działalność człowieka nazywana jest w literaturze przedmiotu rozwojem zrównoważonym. Polega ona na „prowadzeniu wszelkiej działalności gospodarczej w harmonii z przyrodą, czyli tak, aby nie spowodować w niej nieodwracalnych zmian”

(Cichy, 1995: 236–240). Konieczne jest również uzmysłowienie dalekowzroczności tych działań – ze środowiska korzystamy nie tylko my, ale będą też korzystać następne pokolenia.

Ukazywanie zagrożeń, wymagania stawiane przez nową etykę z konieczności rodzą pytanie o sposób kształtowania właściwej postawy człowieka względem środowiska, uznając jego wewnętrzną wartość przy jednoczesnej trosce o godne życie człowieka. Kształtowanie nowej formy działania jest jednocześnie obowiązkiem względem przyszłych pokoleń, których kosztem nie można osiągnąć dobrobytu chwili obecnej. Jan Paweł II podkreślał (1991), że podstawą tej odpowiedzialności jest stwierdzenie, że przyszłe pokolenia muszą istnieć, a przygotowanie im warunków do życia jest sprawą fundamentalną, mającą swe źródło w uznaniu środowiska za dobro wspólne ludzkości.

Warto również zwrócić szczególną uwagę na rolę etyki w dzisiejszych czasach, której ustalenia powinny podbudowywać programy edukacyjne. Tylko w taki sposób możemy ukształtować świadomość ekologiczną. Duże znaczenie odgrywa tu proces wychowawczy prowadzony już od najmłodszych lat. Dlatego działania ekologiczne na poziomie szkoły są bardzo ważne i zasługują na upowszechnianie.

Skoro kwestia ekologiczna wiąże się ściśle z kształtowaniem świadomości moralnej, to szkoła powinna się zaangażować w obronę środowiska przyrodniczego, głównie przez kształtowanie prawdziwie odpowiedzialnej postawy. Wychowanie ekologiczne musi się stać integralną częścią wychowania człowieka już od najmłodszych lat. Celem edukacji powinno być kształtowanie postaw proekologicznych, które będą występować przeciw niekontrolowanej eksploatacji zasobów, które będą wykazywać troskę o środowisko przyrodnicze. Prawidłowa równowaga ekologiczna jest możliwa do osiągnięcia jedynie wtedy, gdy ludzie będą przekonani o konieczności rezygnacji z konsumpcyjnego stylu życia (tzw. asceza ekologiczna). W takich warunkach wydaje się nieuniknione wprowadzanie nowych norm etycznych zwanych ekoetyką.

Podsumowanie

Reasumując należy zauważyć, że przestrzeń edukacyjna współczesnej szkoły znacznie się poszerza. Ciągłe przemiany społeczne narzucały i nadal narzucają dzisiaj szkole, a także nauczycielowi coraz większe wymagania. Sytuacja ta wpływa w różnym stopniu na warunki oraz treść jego pracy. Rola nauczyciela związana jest z działalnością dydaktyczną i wychowawczą według określonego systemu wartości ideologicznych, światopoglądowych i etycznych. Aby praca pedagoga mogła być wykonywana w sposób pełny i efektywny, musi mieć on wsparcie innych osób i instytucji. Ponadto ważne jest także, aby przestrzeń edukacyjna szkoły nie ograniczała się do jej murów. Potwierdzeniem tak sformułowanych wniosków są następujące słowa: „Zabiegi takie są niezbędne po to, by życie, jakie toczy się w szkole nie było wyizolowane, sztuczne i abstrakcyjne dla dzieci. By świat kreowany wewnątrz szkoły był dla dzieci zrozumiały i jak najbliższy ich codzienności. By to, o czym uczą

się w szkole, było zgodne z tym, czego doświadczają poza jej murami i umiejętności miały zastosowanie w pokonywaniu trudności napotkanych w rzeczywistości (Michalak, 2004).

Na przestrzeni wieków koncepcje kształcenia dzieci i młodzieży oraz model szkoły i rola nauczyciela podlegały nieustannym zmianom. W dobie niebywałego tempa rozwoju nauki, techniki i technologii, ale także w czasie występowania różnorodnych zjawisk pejoratywnych, szkoła staje ciągle wobec konieczności dokonywania kolejnych zmian. Nauczyciel natomiast nieustannie staje przed ciągłymi dylematami. Ważna jest współpraca pedagoga z rodzicami, ale istotne jest, by nie zrzucić zbyt wielkiej odpowiedzialności za edukację dziecka na rodziców ucznia. Ważne jest, by nauczyciel traktował ucznia w sposób partnerski, nie tracąc przy tym swojego autorytetu. Dziecku należy dać wiele swobody, ale jednocześnie nauczyciel powinien ukierunkować je na właściwe tory. Istotne jest, by podopieczny czuł się bezpiecznie w szkole, która jednocześnie go nie przytłacza, pozwalając odważnie wychodzić naprzeciw nowym wyzwaniom. Nauczyciel powinien być merytorycznie, a także mentalnie przygotowany do pracy, umożliwiając również dzieciom wyrażanie swojego zdania, opinii, wizji czy spostrzeżeń. Ważne by nauczyciel był wymagający, ale uczniów traktował indywidualnie, a swoje wymagania dostosowywał do możliwości i umiejętności każdego z nich.

Aby tak się stało, należy sprecyzować wizje człowieka zdolnego do życia w społeczeństwie wiedzy i odpowiedzieć na następujące pytania: Jaki system wartości chcemy preferować? Jaki ideał wychowania chcemy zaakceptować i realizować w pracy dydaktyczno-wychowawczej? Czy w procesie wychowania mamy kłaść nacisk na proces stawania się człowiekiem, sposób bycia człowiekiem, związki człowieka ze środowiskiem zewnętrznym, czy też na wszystkie te ujęcia łącznie? W związku z intensyfikacją procesów globalizacyjnych i integracyjnych rodzą się kolejne problemy, na które współczesna szkoła musi umieć odpowiedzieć: Co to znaczy być człowiekiem w dobie globalizacji, a co Europejczykiem i Polakiem? Kim jestem, skoro jestem tak różny od innych? Kim jestem – i kim mam być – w tak burzliwie zmieniającym się świecie? (Kupisiewicz, 2006).

Nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy uczniom. To przygotowanie ich do życia w ciągle zmieniającym się świecie. Nauka nie tylko związana jest z nauczaniem przedmiotu, ważne jest również przekazanie swoim podopiecznym takich cech jak: empatia, szacunek dla wartości, umiejętność samodzielnego uczenia się, kreatywność, a przede wszystkim używanie zdobytej wiedzy w praktyce, w dorosłym życiu. Nauczyciel XXI wieku powinien więc być otwarty i twórczy, a przy tym etyczny. Powinien dążyć do ukształtowania młodego, wielowymiarowego, autonomicznego, wolnego i co najważniejsze samodzielnego człowieka, który będzie potrafił poradzić sobie w codziennym życiu, ale równocześnie żył mądrze i zgodnie z zasadami ogólnie przyjętymi wynikającymi z tradycji kulturowych niezależnie od systemu politycznego, edukacyjnego, rozwoju przemian cywilizacyjnych, nasilającej się presji negatywnych zachowań i wielu innych czynników, na które jesteśmy narażeni.

Literatura / References

- Banach, Cz. (1995). Cechy – właściwości osobowościowe nauczycieli. W: A. Jopkiewicz (red.), *Edukacja i rozwój: jaka szkoła? jaki nauczyciel? jakie wychowanie?* Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna; Radom: Instytut Technologii Eksploatacji, 209–219.
- Banach, Cz. (2011). Strategie rozwoju edukacji wobec problemów i zadań rozwoju Polski. W: J. Szempruch, M. Wojciechowska, J. Karczewska (red.), *Kultura – edukacja: ciągłość i tendencje zmian*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 127–132.
- Cichy, D. (1995). Skuteczność kształcenia dla ekorozwoju. *Biologia w Szkole*, 5, 236–240.
- Dawid, J.W. (2002). *O duszy nauczycielstwa*. Oprac. J.W. Dawid. Lublin: Wyd. KUL.
- Denek, K. (2000). Kształcenie zawodowe nauczycieli w kontekście reformy edukacji. W: Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku*. Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, 125–127.
- Gordon, T. (2002). *Wychowanie bez porażek w szkole*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Jan Paweł II. (1991). *Centesimus annus*. Wrocław: TUM.
- Kupisiewicz, Cz. (2006). *Projekty reform edukacyjnych w Polsce*. Warszawa: PWN.
- Kwaśnica, R. (1994). *Wprowadzenie do myślenia. O wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*. Wrocław: Wrocławska Oficyna Nauczycielska.
- Michalak, R. (2004). *Aktywizowanie ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*, Poznań: UAM.
- Muszyński, H. (1974). W poszukiwaniu modelu sylwetki zawodowej nowoczesnego nauczyciela. *Życie Szkoły*, 10.
- Nalaskowski, A. (1993). *Szanse szkoły z wyboru*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Okoń, W. (oprac. i wstęp), (1962). *Osobowość nauczyciela. Rozprawy J. W. Dawida, Z. Myślakowskiego, St. Szumana, M. Kreutzta, St. Baley*. Warszawa: PZW.
- Okoń, W. (1984). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Okoń, W. (1996). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Sarud, M. (2002). Wzór osobowy nauczyciela w opinii uczniów i rodziców. *Dyrektor Szkoły*, 12, 21–22.
- Strykowski, W., Strykowska, J., Pielachowski, J. (2003). *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Poznań: Wyd. eMPI2.
- Strykowski, W. (2005). Kompetencje współczesnego nauczyciela (Competences of contemporary teacher). *Neodidagmata*, 27/28, 15–28.
- Zalewska-Bujak, M. (2010). *Udział nauczycieli w przemianach edukacyjnych przełomu XX i XXI stulecia w Polsce*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego.
- Żeber-Dzikowska, I., Buchcic, E. (2014). *Proces dydaktyczno-wychowawczy w edukacji biologicznej. Kompendium – nauczyciel na starcie*. Maszynopis publikacji, Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Żeber-Dzikowska, I. (2013a). Przygotowanie zawodowe we współczesnym kształceniu i wychowaniu. W: A. Głowala, M. Kamińska, M. Szymańska, L. Tomaszewska (red.), *Wymiar formalny i aksjologiczny w praktyce edukacyjnej*. Płock: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 231–246.
- Żeber-Dzikowska, I. (2013b). Wizerunek przedsiębiorczego nauczyciela-wychowawcy i jego rola społeczna w XXI wieku – nadzieje, obawy i zagrożenia. W: W. Łozowiecka, M. Jagodzińska, K. Przybyszewska, E. Wiśniewska (red.), *Edukacja*

a rynek pracy. Kompetencje społeczno-zawodowe determinantem gotowości człowieka do efektywnej adaptacji zawodowej. Płock: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 228–240.

Notka biograficzna o autorze: Dr hab. Ilona Żeber-Dzikowska dydaktyk biologii i ochrony środowiska, pedagog. Zajmuje się współczesnymi problemami nauk pedagogicznych, społecznych, biologicznych i środowiskowych, zrównoważonego rozwoju, lokalnymi działaniami środowiskowo-edukacyjnymi wśród szerokiego spektrum wiekowego dzieci, młodzieży i dorosłych. Jej problematyka badawcza obejmuje następujące obszary: Recepcja pojęć biologicznych i umiejętności praktycznych uczniów różnych typów szkół, Wiedza biologiczna uczniów liceów ogólnokształcących, Nauczanie biologii w gimnazjum i liceum profilowanym oraz Zadania sprawdzające uczniów z biologii po II, III, IV etapie edukacyjnym, Współczesne kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli przedmiotów przyrodniczych na obszarach wiejskich i miejskich. Integracja przedmiotów przyrodniczych w kształceniu ogólnym realizowana w ramach projektu wieloletniego pt. Przygotowanie nauczycieli do zmian programowych wprowadzonych reformą z uwzględnieniem przygotowania nauczycieli do realizacji zagadnień współczesnej biologii i ochrony środowiska w edukacji formalnej i nieformalnej a osiągnięcia uczniów. Znaczenie wiedzy przyrodniczej i biologicznej w kształceniu ogólnym w edukacji formalnej i nieformalnej. Zajęcia terenowe podstawą nauczania w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum z uwzględnieniem ścieżek edukacyjnych prozdrowotnej, ekologicznej i regionalnej. Wykorzystanie różnorodnych ekosystemów w edukacji przyrodniczej na II, III i IV etapie kształcenia. Wykorzystanie efektywności zajęć terenowych jako czynnika integrującego treści przyrodnicze w programach szkolnych. Znaczenie nauczania biologii w kształtowaniu osobowości ucznia. Obszar nauk społecznych jest inspiracją do badań w zakresie dobroczynności w społeczności lokalnej.

Notka biograficzna o autorze: Dr Elżbieta Buchcic jest zatrudniona jako adiunkt w Zakładzie Zoologii i Dydaktyki Biologii w Instytucie Biologii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Biographical note of the author: Professor Ilona Żeber-Dzikowska is an educator and a pedagogue dealing with the didactics of biology and environment. She focuses on contemporary problems of the pedagogical, social, biological and environmental sciences; sustainable development issues; local environmental and educational activities among children, adolescents and adults. Her research topics include the following areas: the reception of biological concepts and practical skills of students in different types of schools; biology knowledge of high school students; biology teaching in lower secondary schools and upper secondary schools, as well as biology tests for students of the 2nd, 3rd, and 4th stage of education; current state of education and additional professional training for teachers of Natural Science from rural and urban areas. She also deals with the integration of Natural Sciences in general education as part of a long-lasting project called "Preparing teachers for curricular changes (such as including topics from biology and environmental protection in formal and informal education) introduced by the educational reform, vs. students' achievements; the importance of knowledge about nature and biology as part of general education; field activities as the basis of education in primary schools, lower secondary schools, and upper secondary schools, including health-related educational paths, environmental and regional paths; the use various ecosystems in the environmental education at the 2nd, 3rd, and 4th stage of education; using of the effectiveness of fieldwork as a factor that integrates natural science

contents in curricula; the significance of biology teaching in creating student's personality. The area of the social sciences is an inspiration to the research in the field of charities in the local community.

Biographical note of the author: Elżbieta Buchcic, PhD, is employed as an assistant professor at the Department of Zoology and Biological Didactics, in the Institute of Biology at Jan Kochanowski University.

Ilona Żeber-Dzikowska
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Biologii, Zakład Zoologii i Dydaktyki Biologii
ul. Świętokrzyska 15, 25-406 Kielce
email: ilona.zeber-dzikowska@ujk.edu.pl

Elżbieta Buchcic
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Biologii, Zakład Zoologii i Dydaktyki Biologii
ul. Świętokrzyska 15, 25-406 Kielce
email: ebuchcic2@wp.pl